

ЗАГОРОДНІЙ
Анатолій Глібович — академік НАН України, президент Національної академії наук України

НАУКОВА ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Виступ на зустрічі президентів та представників академій наук з нагоди започаткування довгострокової програми підтримки українських колективів при Польській академії наук, здійснюваної у співпраці з Національною академією наук США та іншими партнерами

29 червня 2023 р. у Варшаві відбулося чергове засідання координаційної групи високого рівня з підтримки і розвитку української науки. У засіданні взяли участь президент Польської академії наук Марек Конажевський, президент Національної академії наук США Марша Макнатт, президент Данської королівської академії Марі-Луїза Нош, президент Національної академії наук України Анатолій Загородній, повноважні представники Королівського товариства Великої Британії, Австралійської академії наук, Шведської королівської академії історії, літератури і старожитностей, Національної академії наук Німеччини «Леопольдіна». Учасники зустрічі обговорили нагальні питання підтримки розвитку наукової сфери України, стан реалізації Плану дій з підтримки української науки.

Шановні пані та панове! Шановні колеги!

Гібридна війна та російська агресія проти України, спецоперації в інформаційному просторі та психологічний тиск, поєднані з ракетними ударами по інфраструктурі, бомбардуванням житлових кварталів, насиллям і тортурами цивільних, несподівано стали реальністю сучасної України та Європи. Відтак, поряд із традиційними способами міжнародної дипломатії важливого значення набуває наукова дипломатія, що відкриває для держав нові канали впливу та можливості.

Цілком очевидно, що Росія веде війну проти України не лише задля загарбання територій чи природних ресурсів. Це екзистенціальна війна — війна проти нашої культури, мови, ідентичності, історії, права на власний геополітичний вибір. З перших днів повномасштабного вторгнення українські вчені пояснюють іноземним колегам причини російсько-української війни, критикуючи однією, упереджені та зверхні погляди на українську культуру й історію, підкреслюють роль російських науковців у створенні новітньої зброї.

Тому сьогодні наукова дипломатія потребує нового бачення в умовах глобальних викликів і загроз. А саме, постають такі питання:

Чи всі форми міжнародного наукового співробітництва можна розглядати як безпосередні зусилля в сфері наукової дипломатії?

Як мотивувати світ підтримувати Україну за допомогою науки?

Як боротися з російськими нарративами та міфами?

Яких нових форм набуває наукова дипломатія на сучасному етапі?

Мабуть, не було теми в науковій дипломатії, яка викликала б більш гарячі й непримиренні суперечки:

Чи треба припинити будь-яку підтримку і будь-яку співпрацю з російською наукою?

Чи існують «хороші росіяни» і як з ними взаємодіяти?

Що робити, якщо українців і росіян запрошують на ті самі наукові події?

Як бути з російськими та білоруськими опозиціонерами?

Особливим подразником ці питання стали для окремих міжнародних наукових організацій, які побачили наступ на свободу науки чи загрозу для так званої «великої російської культури». У цих дискусіях вражає інфантильність і наївність (або ж навпаки – цинізм) співрозмовників, які у XXI ст. всерйоз говорять про «науку поза політикою» і відмовляються вірити, що Росія використовує науку як зброю, а лєвова частка досліджень із соціогуманітаристики просякнута імперськими, ксенофобськими та експансіоністськими тезами.

Від початку повномасштабного вторгнення НАН України розгорнула широку кампанію, покликану зупинити наукову співпрацю з Росією та розірвати наукові зв'язки з російськими науковими установами. Вже наприкінці лютого минулого року НАН України звернулася з відповідним закликком до світової наукової спільноти, аналогічні заклики оприлюднили окремі наукові установи.

Широкомасштабне збройне вторгнення військ Російської Федерації на територію нашої країни викликало співчуття та відгук на-

укової громадськості всього світу. Міжнародні наукові організації, наукові центри, зарубіжні академії наук рішуче засудили агресивну війну проти мирної країни та висловили підтримку Національній академії наук України і всьому народові України. Тисячі українських науковців знайшли прихисток і отримали роботу в університетах і наукових установах по всьому світу. І ми вкотре висловлюємо сердечну вдячність усім, хто підтримує нас, надає фінансову і матеріальну допомогу нашим колегам, як за кордоном, так і в Україні. Ми особливо вдячні Польській академії наук та Національній академії наук США, завдяки яким понад 200 українських науковців отримали роботу і фінансову підтримку в інститутах ПАН. А щойно було започатковано нову вкрай важливу для нас довготермінову програму Польської академії наук спільно з Національною академією наук США з підтримки українських дослідницьких команд.

Слід також зазначити, що як вияв солідарності з Україною багато всесвітньо відомих наукових центрів та організацій припинили співпрацю з науковими організаціями Росії.

Водночас можна почути думку, що задля майбутнього людства Захід має підтримувати критично важливі зв'язки з російською наукою. Про це, зокрема, йдеться в колективній статті, опублікованій в журналі *Nature* 19 квітня 2022 р., «Наукова дипломатія підтримує розум у темні часи»¹. Авторами статті є перші особи Міжнародної наукової ради (ISC), Міжнародної мережі урядових наукових консультацій (International Network for Government Science Advice), Мережі рішень ООН зі сталого розвитку (SDSN), Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (IIASA).

Автори згаданої статті розглядають припинення наукових контактів з Росією як помилкове рішення, оскільки такі контакти сприяють вирішенню глобальних проблем, та обґрунтовують свою позицію дипломатією другого треку.

Ми вважаємо вкрай хибним таке обґрунтування, оскільки дипломатія другого треку або

¹ Gluckman P., Quirion R., Sachs J., van Jaarsveld A.S. Scientific diplomacy keeps reason alight in dark times. *Nature*. 2022. **604**: 425. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-01060-z>

«дипломатія зворотного каналу» є практикою «неурядових, неформальних та неофіційних контактів і діяльності між приватними громадянами або групами осіб». На нашу думку, такі міжнародні наукові організації, як IASA чи Міжнародна наукова рада (ISC), не слід розглядати як групу осіб. Це організації, в яких представлені офіційні державні інституції, такі як Національна академія наук України та Російська академія наук. Приклад створення IASA також не є прийнятним, оскільки стосується періоду холодної війни, а не справжньої агресивної «гарячої» війни.

Тож доволі дивною і незрозумілою є така позиція широко відомих міжнародних організацій, оскільки російські вчені, за винятком невеликої групи, підтримують російське вторгнення в Україну всупереч моралі та принципам гуманізму і не виявляють навіть найменшого співчуття та симпатії ані до українського народу, ані до українських учених.

Навпаки, ще на початку повномасштабної агресії Росії проти України Російська спілка ректорів, Російський фонд фундаментальних досліджень, Національний дослідницький центр «Курчатовський інститут» та інші наукові організації опублікували звернення, в яких відкрито підтримали розпочату війну.

Ба більше, переважна частина наукових установ Російської академії наук, так само як і дослідницькі університети, прямо чи опосередковано беруть участь в мілітарних дослідженнях і розробках для російського війська. Усім відомі твердження «наука поза політикою», «наука не має кордонів». У нинішніх обставинах із цим неможливо погодитися. РФ продовжує інтенсивно посилювати свій військово-промисловий комплекс, використовуючи найновіші наукові досягнення. Відтак, *у часи війни наука також стає зброєю*. Класичний приклад — Інститут теоретичної і прикладної механіки ім. С.О. Христіановича СВ РАН, науковці якого брали участь у розробленні гіперзвукової ракети «Кинджал». Ці ракети активно використовувалися і використовуються для обстрілів Києва та інших міст, для нищення українських громадян. Не пасуть задніх і ро-

сійські науковці-гуманітарії, постачаючи Путіну фейкові псевдонаукові матеріали про те, що буцімто не існує українського народу, що Україна як держави ніколи не існувало і що вона є недодержавою. При цьому російська соціогуманітаристика широко пропагує імперські та ксенофобські ідеї. Все це слугує розпалюванню ворожнечі і насаджуванню ненависті до українців та відвертих закликів до їх знищення.

До цього варто додати, що не в останню чергу завдяки мілітарним розробкам російських науковців РФ мала і все ще має чималу воєнну потугу, щоб продовжувати цю криваву війну. Росія постійно завдає ракетних та бомбових ударів по мирних містах, цивільній інфраструктурі, в тому числі й по наукових установах Академії. За майже півтора року повномасштабного вторгнення від ворожих авіабомбардувань, ракетних і артилерійських обстрілів серйозно постраждала наукова інфраструктура Академії в багатьох регіонах України. Деякі наші установи опинилися у зоні бойових дій, окремі — потрапили під російську окупацію. Для більшості українських науковців військові дії унеможливили повноцінну роботу. Найбільших руйнувань зазнали будівлі та наукове обладнання інститутів у Києві, Харкові, Сумах та Миколаєві.

Наразі повністю знищено або пошкоджено близько 220 об'єктів майнового комплексу Академії (рис. 1). Втрачено більш як 600 одиниць наукового обладнання. Щодо втрат кадрового складу, то 11 % працівників наукових установ НАН України були змушені евакуюватися за кордон в пошуках безпечного місця проживання, понад 900 працівників (6 %) переїхали до інших регіонів України. Ті, що залишилися в Україні, — змушені працювати в стресових умовах, при постійних повітряних тривогах, ще донедавна без світла і тепла вдома й на роботі. Щоб не бути голослівним щодо наслідків варварського нищення енергетичної інфраструктури Києва та вбивства киян, покажу всього один слайд (рис. 2). Тут ви на супутникових знімках бачите, як вночі виглядав Київ у січні та у грудні 2022 р. Внаслідок ракетних атак загинуло понад 200 мирних жите-

НТК «ІНСТИТУТ МОНОКРИСТАЛІВ» (ХАРКІВ)

Рис. 1. Окремі приклади руйнувань інфраструктури установ НАН України

лів столиці. Лише в травні цього року по Києву було завдано більш як 250 ударів ракетами та БПЛА. Гадаю, що коментарі тут зайві.

Але ще жахливіше, що російська збройна агресія забрала і продовжує забирати життя наших колег. Близько 30 з них загинули на фронті, захищаючи нашу і вашу свободу, а також стали жертвами артилерійських і ракетних обстрілів. Сьогодні зі зброєю в руках нашу незалежність захищають понад 350 працівників Академії. Маємо також численні загони волонтерів, які роблять велику справу, надаючи військово-технічну, матеріальну і фінансову допомогу ЗСУ. Глибока вдячність і шана всім, хто виборює нашу перемогу.

Тож про яку наукову дипломатію з росіянами можна говорити?! Це було б просто аморально щодо загиблих колег, до тих хто втра-

ННЦ «ХАРКІВСЬКИЙ
ФІЗИКО-ТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»ІНСТИТУТ ІМПУЛЬСНИХ ПРОЦЕСІВ
І ТЕХНОЛОГІЙ (МИКОЛАЇВ)

тив рідних і близьких, до тих, хто, не шкодуючи сил і самого життя, захищає свій народ і державу. З огляду на це слова з вищезгаданої колективної публікації в *Nature*: «Ми наголошуємо, що постійна співпраця за участю російських вчених та вчених з інших частин світу слугує цілям миру та взаєморозуміння» звучать як насмішка.

І це не лише моя думка. Це думка багатотисячного загалу українських науковців, як в Україні, так і за кордоном. Вона багато разів оприлюднена, зокрема як у колективній статті українських науковців в *Nature*² «Україна: не послаблюйте наукові санкції проти Росії»,

² Bazaliy Ya., Garaschuk O., Gogotsi Yu., Anisimov I., Kvit S., Zagorodny A. Ukraine: don't relax scientific sanctions against Russia. *Nature*. 2023. **615**: 34. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00554-8>

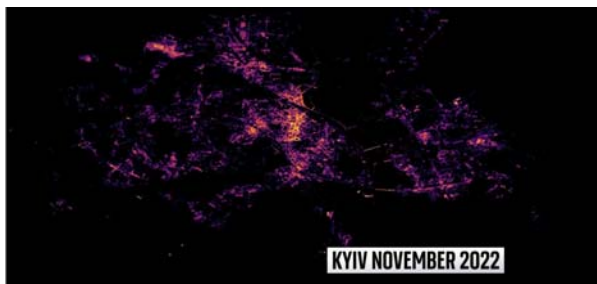
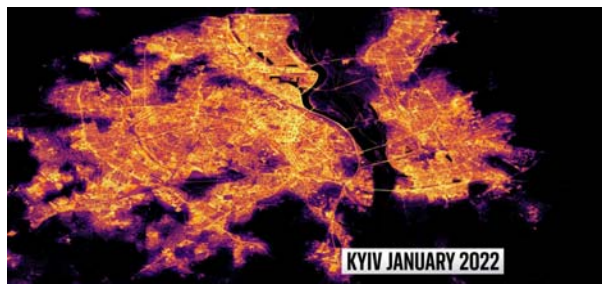

Рис. 2. Супутникові знімки території Києва до початку широкомасштабної воєнної агресії РФ проти України та в листопаді 2022 р. Відповідні фотографії з космічних апаратів NASA Suomi та NOAA-20 оприлюднив телеканал Sky News. <https://news.sky.com/story/ukraine-war-how-much-the-lights-have-gone-out-in-kyiv-revealed-for-the-first-time-by-nasa-satellites-12773049>

так і у зверненнях нашої наукової спільноти³. Так, українські науковці закликали редакційні колеги наукових журналів, організаторів міжнародних конференцій і лідерів наукових організацій: не приймати до розгляду наукові публікації, афілійовані з РФ, у будь-які наукові журнали або збірники конференцій; припинити всі передплати наукових установ РФ на будь-яку наукову літературу; припинити доступ наукових установ РФ до міжнародної дослідницької інфраструктури та наукових баз даних; заборонити продаж наукових приладів та витратних матеріалів до РФ; позбавити наукові організації РФ та пов'язаних із ними осіб доступу до будь-якого міжнародного фінансування наукових досліджень. Зокрема, наша Академія дотримується непохитної позиції щодо неможливості участі в міжнародних заходах, на які запрошуюються представники країни-терориста та особи, які виправдовують агресію Росії.

Ми вважаємо, що санкції проти російських дослідницьких організацій мають залишатися значущою антивоєнною тактикою. Можна обговорювати обсяг і застосування таких санкцій. Але при цьому українські науковці хотіли б почути відповіді на два питання. Чи можна уявити, щоб нацистська Німеччина була членом міжнародних наукових організацій, зокрема ICSU, під час Другої світової війни? Що ще

³ An open letter from scientists of Ukraine and diaspora. <https://nrfu.org.ua/en/news-en/an-open-letter-from-scientists-of-ukraine-and-diaspora/>

має зробити Росія, щоб світове співтовариство та міжнародні наукові організації зрозуміли, що агресора необхідно ізолювати від цивілізованого світу, наукового зокрема? Досі відповіді на ці питання ми не почули.

Наука не має кордонів, але має цінності, людську мораль і загальноприйняті норми сучасної цивілізації. І жодна організація, яка декларує прихильність гуманістичним ідеалам і принципам, не може нехтувати актами варварства, насильства та геноциду.

Весь цивілізований світ, усе міжнародне співтовариство були шоковані звірствами та жакливими вбивствами мирного населення в українських містах Буча, Ірпінь, Гостомель, які зараз розслідуються міжнародними правоохоронними органами як воєнні злочини та злочини проти людяності. Лідери багатьох європейських країн відвідали звільнені території поблизу Києва і на власні очі побачили сліди злочинів російських окупантів, які можна порівняти зі злочинами Другої світової війни. Нещодавній варварський підлив Каховської ГЕС є не що інше як акт екоциду. Це ще раз доводить, що в Україні триває **агресивна війна, а не локальний конфлікт**.

Усього цього цілком досить, щоб замислитися над припиненням членства офіційних російських інституцій у міжнародних наукових організаціях.

Важливо зазначити, що в умовах повномасштабної російсько-української війни збільшується відповідальність наукової журналістики та

людей, які пишуть про науку. Прикладом такої відповідальності є публікації американського журналіста Річарда Стоуна, в яких присутній об'єктивний і неупереджений погляд на війну в Україні і українських вчених в умовах цієї війни. Зауважу, що у 2023 р. за цю серію публікацій Річарду Стоуну присуджено премію НАН України «За популяризацію науки».

НАН України буде продовжувати використовувати наукову дипломатію для пошуку прихильників нашої держави серед іноземних колег та налагодження ще тісніших зв'язків з представниками міжнародної наукової спільноти, які підтримують Україну в нашій боротьбі з агресором, сприяють запровадженню санкцій проти Росії у будь-якій сфері. А серед викликів і тенденцій, які впливатимуть на подальший міжнародний науковий діалог і співпрацю України зі світовою науковою спільнотою, варто окреслити такі:

1) наукова дипломатія має нарешті стати вагомим складником міжнародної гуманітарної політики. Для послаблення мілітарної потуги Росії, протидії її великій пропагандистській машині та подолання безлічі стереотипів і упереджень про Україну як ніколи потрібна переконлива наукова складова;

2) підтримка іноземних партнерів і доюрів, яку отримувала і продовжує отримувати

Україна і яка була зосереджена на вирішенні нагальних потреб (проектні та інституційні гранти, стипендії, наукові стажування), має конвертуватися у довгострокові, стратегічні програми, особливо для тих наукових установ і вчених, які залишилися в Україні, оскільки саме такі наукові колективи стануть основою для подальшого розвитку науки в Україні;

3) входження України до європейського наукового простору відкриває нові можливості для підтримки науки в Україні. Потрібно скористатися цією нагодою, щоб лобювати нові інструменти підтримки України;

4) наріжним складником наукової дипломатії має стати підтримка українських студій в іноземних університетах та аналітичних центрах. Центри славістики, російські та євразійські студії мають перетворюватися на осередки, де фокус уваги зміститься з Росії на Україну та інші країни Східної Європи;

5) ефективна репрезентація досягнень українських вчених за кордоном має спиратися на сильні і спроможні наукові інституції всередині країни, які генерують якісний та актуальний контент, тобто — на державну підтримку.

Коли йдеться про величезні виклики, потрібно об'єднувати зусилля, щоб захистити світ, спільний для всіх і кожного.

Дякую за увагу!

Anatoly G. Zagorodny

Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7953-6726>

SCIENTIFIC DIPLOMACY UNDER FULL-SCALE WAR IN UKRAINE

Speech at a meeting of presidents and representatives of academies of sciences on the occasion of the launch of a long-term program to support Ukrainian teams at the Polish Academy of Sciences, carried out in cooperation with the U.S. National Academy of Sciences and other partners

On June 29, 2023, another meeting of the high-level coordination group for support and development of Ukrainian science was held in Warsaw. The meeting was attended by the president of the Polish Academy of Sciences Marek Konarzewski, the president of the U.S. National Academy of Sciences Marcia McNutt, the president of Royal Danish Academy of Sciences and Letters Marie-Louise Nosch, the president of the National Academy of Sciences of Ukraine Anatoly Zagorodny, authorized representatives of the Royal Society of the UK, the Australian Academy of Science, the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, German National Academy of Sciences Leopoldina. The participants of the meeting discussed the urgent questions of supporting the development of the scientific sphere of Ukraine, the implementation status of the Action Plan for support of Ukrainian science.

Cite this article: Zagorodny A.G. Scientific diplomacy under full-scale war in Ukraine. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (7): 3–8. <https://doi.org/10.15407/visn2023.07.003>